

ТАЪЛИМОТИ ИБНИ БОҶЧА ОИД БА МОҲИЯТИ ҶОМЕА ВА ШАХСИЯТ

Назаров Саъдулло Турахонович –муаллими калони кафедраи онтология ва назарияи маърифати факултети фалсафа

Ибни Боҷча аз шахсоне буд, ки фалсафаи машшоия, махсусан Форобиро бо ғояҳои тозаии худ ғанӣ сохта, ба тарғиби он дар ғарби хилофат пардохтааст. Албатта ӯ танҳо тарғибгари ақидаҳои Форобию Сино набуд, балки дар фалсафа, ҷомеашиносӣ, сиёсат ва махсусан ахлоқ ғояҳои тозаии худро дошт. Дар натиҷаи талошҳои ӯ шиносоии донишмандон дар Ғарб, махсусан дар Андалусия бо афкори фалсафии ахлоқии мутафаккирони қисмати ғарби хилофат хеле афзуд.

Ба мафҳуми «улуми иҷтимоӣ» Ибни Боҷча, садоқатмандиашро дар фаҳмиши доираи фалсафаи амалии арастуғӣ ҳифз намуда, илми ахлоқ ва сиёсатро ворид намудааст. Аз нуқтаи назари ӯ улуми иҷтимоӣ он намуди амалу рафторҳои мавриди омӯзиш қарор медиҳад, ки ба ирода асос ёфтаанд; хислатҳо, феълҳои хӯй, сифатҳо ва хусусиятҳои модарзодӣ, ки амалҳо ва рафторҳои номбурда аз онҳо бармеоянд.

Ҳамчунин мутафаккир нишон медиҳад, ки кадоме аз ин амалҳо бахти ҳақиқӣ (нақуӣ, хайрхоҳӣ ва шаъну шараф) ва кадоме аз онҳо саодати инсонро таъмин намуда, даргузар мебошанд. Ин аст, ки мутафаккир улуми иҷтимоиро ҳамчунин «фалсафаи шахрвандӣ» ном мебаранд. Чунин маъниро

дар асарҳои Форобӣ низ дучор омадан мумкин аст, агарчанде ки истилоҳи «илми маданий»-ро мантиқан ҳамчун «фалсафаи ҳаёти ҷамъиятии ғоявӣ» тарҷума кардан мумкин аст». Ба ҷуз ҳамаи ин, «фалсафаи ҳаёти беҳтарини ҷамъиятӣ» амалҳои бошуурона, воситаҳо ва тарзи зиндагӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва дигар зухуроти ҳаёти ҷамъиятиро мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Ибни Бочча дар асарҳои худ одатан “чор шаҳр”-ро хотиррасон намуда, онҳоро бо шаҳри худ муқобил мегузорад [3, с.42-43]. Таҳқиқотчиҳои лубноӣ Мачид Фаҳрӣ, ки як қатор рисолаҳои ӯро нашр намудааст, кӯшиш намудааст, ки калимаи “чор шаҳр”-ро ҳамчун таҷдиди аслии марбут ба тасаввуроти ал-Фарабӣ тасниф намояд [7, с.32], ки дар пурра намудани камбудиву норасоӣҳо дар дастнавис ба ҳатогиҳо ӯ ба рӯ шуд, ки шаҳодати таснифоти нодурусти ҷанбаҳои консепсияи Ибни Бочча ба ҳисоб меравад.

Агарчи рисолаи “Тадбир ал-мутаваҳҳид”-и Ибни Бочча нотамои боқӣ мондааст, вале ба масъалаҳои бахшида шудааст, ки бо қадом роҳу воситаҳо файласуф ё гуруҳи файласуфон метавонанд накукорӣ олии зеҳнӣ ва ахлоқиро дар доираи ҷомеа, ки аз муқаммалӣ дур аст, ба даст оранд. Дар ин рисола оид ба роҳу воситаҳои бадастории хушбахтӣ, ки маҳз хоси мутафаккирон ва файласуфон мебошад, сухан меравад.

Мувофиқи ақидаи мутафаккир маҳз “шаҳри муқаммал” метавонад шароити бадастории хушбахтиро таъмин намояд. Мувофиқи ақидаи Ибни Бочча танҳо ҳамон манзиле идеалӣ ба ҳисоб меравад, ки ҷиҳатҳои барзиёдату камбудӣ надорад, ба монанди он, ки дар як даст шаш ангушт намешавад [3, с.205]. Ҳамин тариқ, ҷанбаи арзандагии онҳо – доштани шакли манзили наҷибона ба ҳисоб меравад.

Ибни Бочча сифатҳои абстракцио ба шаҳрҳои мавҷуднабуда, хусусиятҳои муқаммалро ба манзилҳои мавҷудаи воқеӣ нисбат медиҳад ва бо ин тарз як навъ идеалӣ буданро ба миён меорад. Аз ин рӯ, агар манзил камбудие дошта бошад, онро ба механизми дуруст ворид кардан мумкин нест. Мувофиқан, вақте ки Ибни Бочча ин ё он манзилро бо бартарӣ ва

камбудии онҳо ҷудо менамояд, ӯ ба худи манзил тамоми хусусиятҳои хоси чор навъи шаҳрҳои номукаммалро имтидод менамояд. Дар чунин ҳолат оид ба чунин навъҳо, монанди “шаҳри ҷисмонӣ”, “шаҳри ороишӣ”, “шаҳри тахаюлотӣ”, “шаҳри зикр” суҳан меравад [4, с.142].

Ибни Бочча ба он муқаррароте таъя менамояд, ки инсон аз рӯи табиати худ узви шаҳрвандӣ, ҷамъиятӣ ва сиёсӣ-маданӣ мебошад. Муттаҳид гардидан дар шаҳрҳо талаботи табиӣ буда, он сабаби маърифатнокӣ ва унс гирифтани одамон мегардад

Мувофиқи ақидаи Ибни Бочча одамон аз ҷиҳати қувват ва фаҳмиши ақл яқсон нестанд, ҷуноне ки онҳо аз ҷиҳати қавигӣ ва равшании биниш фарқ мекунанд. Баъзеҳо ҳақиқатро мебинанд-фаъолии ақлӣ-гӯё тавассути қабати об, дигарон - тавассути қабати ҳаво ва гуруҳи дигар мустақиманд. Биниши мустақим хушбахтии оӣ аст, ки танҳо ба баъзеҳо дастрас аст.

Аммо дарёфти фаъолии ақлӣ ва расидан ба хушбахтӣ «ҳадафи табиӣ» -и ҳама аст. Вале он танҳо ба шарте имконпазир аст, ки дар шаҳр муттаҳид шуда, сокинони он дар зери роҳбарии шахсоне, ки имкони дидани ҳақиқатро доранд ва хушбахтӣ ба даст овардаанд, дар якҷоягӣ ба донишҳои воқеӣ ва амалӣ мувофиқ ба ин дониш бирасанд [1, с.139].

Ин мулоҳизаҳо муносибати танқидии Ибни Боччаро ба тасавуроти ҷаҳалии тасаввуф нишон дода, тибқи он «хушбахтии баланд бе омӯзиш, бидуни ягон меҳнат ва танҳо ҳар лаҳза ба хотир доштани мутлақият ба даст оварда мешавад [3, с.49]. Обьекти танқид инчо иратсионализм ва ҳам радкунии меҳнат дар ҷомеа ва индивидуализм мебошад. Ҳатто агар ин ҳадаф имконпазир бошад, шаҳр наметавонад аз ин пайдо шавад [3, с.55]. Ин чунин маъно дорад, ки коллективизм, кори якҷоя ва паҳн кардани дониш қафилӣ хушбахтии одамон аст.

Дар шаҳри мукаммал меҳру муҳаббат ҳукмрон аст, сокинони он ба ҳамдигар душманӣ надоранд ва “дар байни онҳо бадҳоҷӣ нест” ва аз ин рӯ институти судя вучуд надорад, ки адолатро муқаррар намояд. Рафтори

сокинони он оқилона аст ва онҳо коре намекуанд, ки ба саломатӣ зарар расонад-онҳо аз ҳад зиёд хӯрок намехуранд, шароб наменӯшанд ва ғайра. Онҳо баданро бо машқҳои ҷисмонӣ тақвият медиҳанд. Ноғузир, албатта, баъзе чароҳатҳо, ҷойгоҳҳо ба миён меояд, аммо онҳо аз ҷониби худи қурбониён ё ҳар сокини дигар таъаббат карда мешаванд.

Ба “мукаммалияти ақлӣ” «такмилдиҳии ақлӣ» мансуб аст, яъне машғулиятҳо, ки натиҷаи он аз инсон танҳо қисман вобаста аст ва инсон наметавонад раванди онро суръат бахшад ё нигоҳ дорад, масалан, коркарди замин. Дар байни ин “қобилиятҳо”, Ибни Ботча тиб, фармондеҳии артиш, иқтисодиёт ва риторикаро ҷудо намудааст [3, с.76].

Гуруҳи баррасишаванда ба ду зергурӯҳ тақсим карда шудааст. Якум, онҳое, ки «санъати амалӣ» доранд ва ба ин васила ба одамон, бевосита, ба монанди шахси мансабдор ё ғайримустақим хизмат мекунанд. Гуруҳи дуввум бошанд ба ақлияти назариявӣ - хирад боварӣ доранд. Мутафаккир ҳикмат, дониши ҳақиқиро дар назар гирифта, таъкид менамояд, ки он наметавонад расмӣ, тобей ва дар интиқолдиҳандагони он нақши тобеъро иҷро карда тавонад. Ибни Ботча ба таври қатъӣқайд менамояд, ки ин дониш ба ҳеч вазҳ пешбинӣ нашудааст, ки шахс дар ҳама гуна ҳолатҳо тавассути ӯ хизмат кунад. Маълум аст, ки онҳое чунин дониш доранд, ба роҳбарияти шаҳр даъво менамоянд.

Файласуф мавзӯҳои худро ба тобеъон равона мекунад, ки онҳо мушкилоти худро барои манфиати худ ҳал кунанд, ҷӣ тавре ки муаллим донишҷӯёнро роҳбарӣ ва роҳнамоӣ мекунад. Вай як суннате муқаррар кардааст, ки риояи он, субъектҳо баръакси шахрҳои нокомил амал мекунанд, ки волоияти онҳо маъноӣ хизмат ба роҳбарро дорад, масалан, дар муносибати байни аспаворон ва аспарварон [1, с.140].

Муқоисаи сарвари шаҳр бо омӯзгор тасодуфӣ нест. Маърифат, таълим бояд дар эҷоди шаҳр ва нигоҳ доштани функцияҳои ҳаётан муҳим мавқеи муҳимро ишғол намояд. Ибни Ботча дар бораи “хушбахткунӣ”-и сокинон

сухан ронда, қайд менамояд, ки он тариқи равшан кардани ғояҳои ҳақиқӣ бо истифодаи аллегорҳо ва тасвирҳои тақлидӣ ба даст оварда мешаванд.

Чунин равиш ба тамоми файласуфон, ки масъалаҳои иҷтимоӣ сиёсиро таҳия кардаанд, аз Фаробӣ то Ибни Рушд хос аст. Худи халифаҳо танҳо ба хушбахтӣ ноил мешаванд. Аммо, ҷудокунии онҳоро Ибни Бачча ҳамчун ҳолати ғайритабӣ баррасӣ мекунад ва дар ҳолатҳои истисноӣ ба онҳо иҷозат дода мешавад. Файласуфҳо бояд бо қорҳои машғул шаванд, ки танҳо барои онҳо дастрасанд - шаклҳои руҳонии тартиботи баландтаринро, ки онҳо дар ҷойҳои одамони дигар дарк кардаанд, табдил диҳанд. Шаҳр аз ин ҷиҳат натиҷаи беруншавии чунин шаклҳо тавассути як намуди "интиқолдиҳандаҳо" мегардад. Ин шаклҳоро танҳо тавассути файласуфон метавон амалӣ кард. Билохира, онҳо ба «нумӯ»-и сохтори идеалии иҷтимоӣ табдил меёбанд. Сардори шаҳри мукамал офаридашуда шахсе нест, ки қувва фириштад, зеро дар он ҷо чунин нест. Қудрате, ки Ибни Бочҷаро "табиии муносибатҳои инсонӣ" меноманд [3, с.43].

Ормонӣ будани «лоихаи» файласуфи Андалусия далелро талаб намекунад. Танҳо қайд намудан зарур аст, ки решаи ин ормон як навъи махсуси ратсионализм мебошад, ки мо онро ҳамчун ратсионализи баҳсомез тавсиф менамоем. Шакли дигари мушаххасро ба ҷомеа пешниҳод намуда, мутафаккир аз он дур мешавад; дар мафҳуми шаҳри мукамал инъикоси ҳаёти воқеии асрҳои миёна вучуд надорад ва онҳо на аз нуқтаи назари неқӯҳволий ё амнияти бадастовардаи одамон, балки аз нуқтаи назари мутобиқат ва номутобиқатии онҳо бо ҳақиқат арзёбӣ карда мешаванд.

Концепсияи иҷтимоӣ сиёсии Ибни Бочҷа натиҷаи таҳаввулоти ғояҳо дар бораи ҷон мебошад, ки дар ҷанд марҳила ва дар алоҳидагӣ аз воқеияти иҷтимоӣ ба вучуд омадааст.

Ибни Бочҷа дар ин самт танҳо набуда, дигар файласуфон низ ба ўҳамроҳ рафтаанд. Чуноне, ки мушоҳида менамоем, Фаробӣ низ дар ин ҷо як қатор асарҳои монанди - "Рисола оид ба нуқтаи назари сокинони як шаҳри босазо",

"Сиёсати шаҳрвандӣ", "Дар бораи ноил шудан ба хушбахтӣ", "Рисола дар бораи узвҳои бадани инсон" ва ғайра - ғояи ягонагии сохтори бадани инсон, шаҳр ва фазоро пешниҳод менамояд, ки ба яке аз ғояҳои асосии эҷодиёти ӯ ва концепсияи дурахшони фалсафаи арабӣ-исломӣ заминаҳои воқеиро асос гузоштааст.

Нисбат ба арзишнокии ҳуди дониш, Ибни Бочча зикр менамояд, ки аз дониш ва илм ҳузуру ҳаловати зиёде мебарад. Ин ҳузуру ҳаловат аз дониш каноатмандии ҳақиқист ва аз доираи фарогирии он мақсад ҳосил мешавад. Чунин дониш, - мегӯяд Ибни Бочча,- «якчанд хел мешавад: дар таносуби танҳо як намуди дониш, дар таносуби якчанд намуди дониш ва нисбат ба маҷмӯи донишҳо. Ба қавли Ибни Бочча, ҳар гунае, ки ин ҳолатҳо рух надиханд ва кадом донише, ки набошад, агар фалсафа ба ғояти камолот расида ё анқариби он бошад, пас, дониш беҳтарин аз махсусиятҳо барои инсон аст».

Ибни Бочча ҳамаи амалиёти инсонро ба амалиёти ҳайвонӣ ва инсонӣ, ҳамчунин ба маҷбурӣ, интихобӣ ва фосилавӣ чудо кардааст. Амалиёти ҳайвонӣ барои талаботи табиӣ зарур буда, ҳам ба инсон ва ҳам ба ҳайвон хос аст. Барои исботи фикр вай раванди истеъмоли ғизоро мисол меорад, ки он бо сабаби қонеъ гардонидани талаботи табиӣ ба ғизо ва об ҳайвон маҳсуб меёбад ва ҳамчунин инсонӣ низ ба шумор меравад, дар ҳоле, ки агар истеъмоли ғизо барои нигоҳ доштани қувва ва ҳаёт бо мақсади ноил гаштан ба ризоияти маънавӣ бошад. Ба як маъно, ғизо на ба хотири шикамсеркунӣ, балки ба хотири ҳаёт зарур аст.

Расидан ба зинаҳои ақли фаъол дар чараёни идрок “бузургтарин хушбахтии инсонӣ” маҳсуб меёбад. Ин хушбахтӣ “ҳаёти дигар” ё “ҳаёти оянда”, “ҳузуру ҳаловати абадӣ” низ номбар мешавад. Комилан маълум аст, ки мафҳуми “ҳаёти оянда”-и Ибни Бочча бо тасаввурот дар бораи оянда, ҳаёти охират, ки дар тафсиrotи илми фикҳи ислом қабул шудааст, ягон умумият надорад. Дар ин ҷо фақат як хулосаи мантиқӣ ба миён меояд: Ибни

Бочча он қадар худбовар буд, ки часорате дошт, худро аз ислом боло шуморад.

Зимнан, гуфтаҳои Э. Розентал ҳамаро дар шакли нисбатан мулоим мефаҳмонад: агар мавқеи файласуфони боқимондари ақлонӣ номидан дурусттар мебуд, пас мавқеи Ибни Бочча дар ин қатор ҳамчун “ратсионализми омешишнаёфта” маънидод мешуд. Мавриди зикр аст, ки чунин айбдоркунӣ дар ҳақиқи Ибни Бочча, агар мавқеи ӯро нисбат ба шарият ба хотир оварем, баъзан ислоҳпазир аст. Чунончӣ, усули динии ноил гаштан ба ягонагии байни инсон ва ақли фаъолро мавриди баррасӣ қарор дода, вай дар ин самт умуман ба пайғамбарон ишора мекунад, на ба пайғамбари ислом. Чунин беэтиноӣ ба меъёрҳои мантиқӣ дар пеши назари мо як навъ инкор намудани қонунҳои муҳими таълимоти динии мусулмониро ҷилвагар месозад.

Аз ин гуфтаҳои Ибни Бочча ба хулосае метавон омад, ки онҳо то андозае аҳамиятнок масъалагузорӣ шуда, дар бораи робитаҳои байни инсон ба ҷомеа, оид ба роҳҳои эҳтимолии дарки ин ё он муносибатҳои ҷамъиятӣ аз аҳамият ҳолӣ нестанд. Чуноне ки Е. Б. Рашковский зикр намудааст, “ин масъала шояд калиди назариявӣ марбут ба масъалаи имкониятҳои робитавии фарҳанг ва руҳи ҷудоғонаи инсонӣ бошад” [6, с.46]. Ба мулоҳиза, масъалаи мазкур на бо ягон мақсадҳои соҳирона (мӯъҷизаофарӣ), бешубҳа, аз нуқтаи назари хеле ҷиддӣ аз ҷониби Ибни Бочча барои асосноккунии алоқаҳои руҳи ҷудоғонаи инсоният мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Мутафаккир ин ғояро дар қаринаи ҷаҳонбинии васеъ дар мулоҳизоти фалсафии худ оид ба мафҳуми идрок ва проблемаи робитаҳо инкишоф додаву ҳазм карда, ба як қатор ғояҳои хеле муҳиме така мекунад. Тибқи тасаввуроти Ибни Бочча ба камолоти инсонӣ расидан танҳо дар дасти худи инсон аст, зеро сифати камолот бевосита мутаносибан аз талабот ба одамони дигар вобаста мебошад. Ҳамин тариқ, инсоне, ки ба дараҷаи баланди камолот расидааст, эҳтиёҷ ба одамоне надорад. Дар ин ҷо назар ва мақсади

мутафаккири андалусӣҳаргиз мардумгурезӣ набуда, баръакс вай дӯсти худро ба робита бастан ба ӯ дар он хусус водор мекунад, ки дурӣчустан аз одамон, новобаста аз ҳама айбу иллатҳо ва гуноҳҳое, ки одамӣ дорад, наметавонад фақат ба як худмуҳофизатии фардӣ, ки шароити зарурии ҳастии хилватнишиниро ифода намояд, бурда расонад. Баръакс, Ибни Бочча пешниҳод менамояд, ки инсонӣ комил дар худ ҷаҳонро омешиш медиҳад. Тавассути инсонӣ комил, ба ақидаи Ибни Бочча, одамон метавонанд ба хушбахтӣ ноил шаванд. Инро онҳое равшан мефаҳманд, ки “бо чунин масъалаҳо сару кор доранд” [2, с.114-115] ва ин инсонҳо файласуфон шуда метавонанд.

Адабиёт:

1. Ибн Баджа. Прощальное послание.
2. Ибн Баджа. Рисалат ал-вада’.
3. Ибн Баджа. Устройство жизни уединившегося.
4. Игнатенко А. А. В поисках счастья (Общественно-политические воззрения арабо-исламских философов средневековья) / А.А.Игнатенко. – М., 1989.
5. Средневековая арабо-мусульманская философия / Перевод А.В. Сагадеева. -М., 2010.
6. Рашковский Е.Б. Науковедение и Восток.
7. Фахри Маджид. Введение к кн.: Ibn Badjjah. Opera metaphisica.

Назаров С.Т.

ТАЪЛИМОТИ ИБНИ БОЧЧА ОИД БА МОҲИЯТИ ҶОМЕА ВА ШАХСИЯТ

Аннотация: Дар мақолаи мазкур назари Ибни Бочча оиди моҳияти шахс ва ҷомеа мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар таълимоти иҷтимоии Ибни Бочча намунаҳои шахрҳо ва таъсири афкори динӣ-фалсафӣ дар ташаккули шахсияти инсон шарҳ ёфта, дар мақола нишон дода шудааст. Дар мақола

инчунин чанбаҳои табиӣ инсон ва таъсири он ба ташакли шахсият баён гардидаанд.

Мафҳумҳои асосӣ: Ибни Ботча, ҷомеа, шахсият, нафс, табиати инсон, “шаҳри мукамал”.

Назаров С.Т.

УЧЕНИЯ ИБН БАДЖИ О ПРИРОДЕ ОБЩЕСТВА И ЛИЧНОСТИ

Аннотация: В статье исследуются взгляды Ибн Боджи на природу человека и общества. В социальных учениях Ибн Боджи, которые объясняются в статье, показаны примеры городов и влияние религиозной и философской мысли на формирование человеческой личности. В статье также рассматриваются природные аспекты человека и его влияние на формирование личности.

Ключевые слова: Ибн Баджа, общество, личность, душа, человеческая природа, «идеальный город».

Nazarov S.T.

IBN BAJI'S TEACHINGS ABOUT THE NATURE OF SOCIETY AND PERSONALITY

Resume: The article examines the views of Ibn Boji on the nature of man and society. In the social teachings of Ibn Boji, which are explained in the article, examples of cities and the influence of religious and philosophical thought on the formation of the human personality are shown. The article also examines the natural aspects of man and his influence on the formation of personality.

Key words: Ibn Badja, society, personality, soul, human nature, “ideal city”.

Маълумот оиди муаллиф: Назаров Саъдулло Турахоноч – муаллими калони кафедраи онтология ва назарияи маърифати факултети фалсафа, ДМТ.

Телефони тамос: 93 – 596-06-08.

Сведение об авторе: Назаров Садулло Турахоноч - старший преподаватель кафедры онтологии и теории познания философского факультета, ТНУ.

Телефон: 93 - 596-06-08.

Information about the author: Nazarov Sadullo Turakhonoch - Senior Lecturer,
Department of Ontology and Epistemology, Faculty of Philosophy, TNU.
Phone: 93 - 596-06-08.